

Två lysande förlorare -

Niemi och Pleijel som kandidater till Nordiska Rådets pris

Av Gunnar Syrén, docent vid Uppsala universitet och svensk lektor vid Köpenhamns.

I sin bok *Populärmusik från Vittula* beskriver Mikael Niemi sin hembygd, Pajala i nordligaste Sverige, som en bygd som egentligen inte tillhör Sverige, som bara av en tillfällighet råkat hamna där, och med människor som är en aning underlägsna, obildade och fattiga i anden. Man har inga rådjur eller igelkottar, inga trafikljus och inga slott. Bara mygg, svordomar och kommunister.¹

Det är denna blindtarm på det Svenska riket som hans bok handlar om, en bok som belönats med Augustpriset år 2000, som kommit ut i över 600.000 exemplar hittills i Sverige och som också översatts till danska. Och som var den enda svenska kandidaten till Nordiska Rådets litteraturpris 2001.

Den andra kandidaten skildrar en helt annan värld. Om Niemis bok är extremt provinsiell, så är Agneta Pleijels *Lord Nevermore* raka motsatsen. Den spänner geografiskt över ett väldigt område, från Europa och Polen till Nya Guinea och Australien. Och även tidsmässigt skiljer sig böckerna kraftigt åt. Niemis bok handlar om några pojk- och ungdomsår, medan Pleijels spänner över hela 1900-talet.

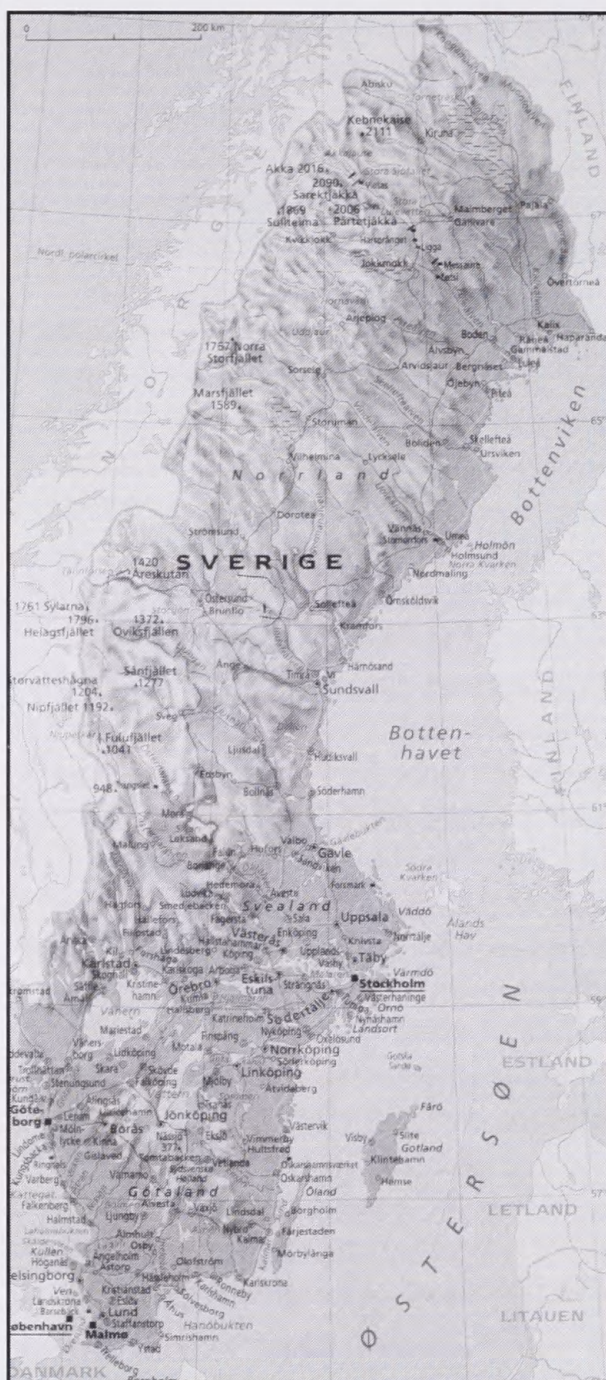
Och ändå: Dessa böcker liknar också varandra på några intressanta punkter.

Populärmusik från Vittula har kallats en pojkbok eftersom den berättar om hur rockmusiken förändrar några tonåriga pojkars liv, och hur könsmognaden håller sitt intåg i pojkarnas liv samtidigt med The Beatles.² *Lord Nevermore* kan förstås knappast kallas en pojkbok, men Agneta Pleijel har ändå skrivit en bok som handlar om "pojkar", om män som på var sitt sätt aldrig blir riktigt vuxna. Eller blir de kanske vuxna på det sätt som många kvinnor menar att vi män är, dvs. förvuxna pojkar? Niemis nyss köns mogna pojkar tror att de kan fånga flickornas intresse genom att ropa hora och fitta efter dem,³ vilket naturligtvis inte Pleijels två manliga huvudpersoner gör. De är upptäcktsresande, intellektuella, konstnärer och soldater, men gemensamt med Niemis pojkar har de ändå en oförmåga att närma sig kvinnorna på dessas villkor. Eller låt mig för säkerhets skull säga: På de villkor som Agneta Pleijel menar är kvinnornas.

Efter denna introduktion av två böcker som båda fokuserar på männen, den ena i globalt och den andra i lokalt perspektiv,⁴ kan det vara dags att se på böckerna en och en, och börja med den lokala.

När Mikael Niemi framträdde för något år sedan på den svenska ambassaden i Köpenhamn,⁵ ställde han sig upp och beskrev på följande sätt var någonstans hans hemby Pajala ligger: Om jag är Sverige, så har vi Skåne nere vid fötterna, och ett skosnöre blir då Öresundsbron. Stockholm ligger då på en plats som herrskapet får tänka sig, och Pajala ligger längst upp till vänster på övre delen av pannan.

Det där vet vi nu, och det vet Mikael Niemi nu. Men hans barndoms kartor hade olika skalor beroende på vilken del av Sverige som de täckte. (Det stämmer f.ö. också med min bild av skolans geografi-

Längst uppe i norr ligger Pajala, en ort som Mikael Niemi har satt också på den litterära kartan.

undervisning.) På följande sätt beskriver Niemi förhållandet mellan karta och verklighet:

I kartboken kom Skåne först, tryckt i en extra stor skala, fullständigt nerlusat med röda

streck som betydde landsvägar och svarta prickar som betydde samhällen. Därefter kom de andra landskapen i normal skala, allt längre norrut ju längre man bläddrade. Och allra sist kom Norra Norrland, tryckt i extra liten skala för att få plats [...] Nästan allra högst upp på kartan låg Pajala, omgivet av brunfärgad tundra, och det var där vi bodde. [...] Det tog många år innan jag genomsådade skalsystemet och insåg att Skåne, hela vårt sydligaste landskap från kant till kant, skulle få plats mellan Haparanda och Boden.⁶

För Pajala-borna var emellertid Pajala det naturliga, allt annat var exotiskt, t.ex. Skåne, och på samma sätt som det övriga Sverige har fördomar om en by som Pajala, så har Pajala-borna fördomar om övriga landet. Eller kanske snarare en storögd förvåning över de klingande barnarösterna från Nacka Musikskola och över en dryck som kallas vin och som är så sur att man måste dricka kärnmjolk efteråt. Och en misstänksamhet i övrigt mot allt som kommer från övriga Sverige, gärna fokuserat på huvudstaden.

Det senare nämnde Niemi vid sitt besök som någonting som påverkat folkets inställning till hans bok. Han skrev den hemma i Pajala, men om han istället hade suttit i Stockholm och skrivit den, så hade det varit skottpengar på honom, trodde han. Nu blev han istället byns hjälte, och visserligen var jag som kritisk litteraturforskare litet skeptisk när jag hörde honom berätta om detta, men hans troskyldiga ansikte fick mig att svälja mina funderingar och acceptera hans beskrivningar.

Eftersom det inte finns någon bokhandel i Pajala, var han tvungen att själv sälja sin bok, och han gjorde det hemma hos sig. På byns 2000 innevånare, alla med större eller mindre lässvårigheter, sålde han 1000 böcker. Vilket väl måste tyda på att man är stolt över honom.

Som ett exempel på detta berättade Niemi om en man av dem som kom hem till honom för att köpa boken, och som hade stått modell till en av personerna där. Efter lång tvekan frågade Niemi honom om han visste att det var han som var en viss framstående ishockeyspelare i boken. Och om han hade något emot detta. Efter en minst lika lång tvekan svarade mannen: "Nej, men du kunde ha satt ut namnet också!" Och ett annat tecken på hans popularitet var det att även de som fann titeln litet avancerad - Vittula som är namnet på en stadsdel i Pajala betyder nämligen ordagrant översatt till danska Kusse-mosen - ville läsa boken. Han såg nämligen en gång på en resa en dam sitta och läsa i hans bok - med titeln övertjeypad. Kvinnan hade finska som modersmål, och på finska är titeln litet mer direkt än på svenska.

Bybornas stolthet och läsvilja är desto mer överraskande som böcker annars betraktas med misstänksamhet. I boken skildrar Niemi hur den som berättaren kallar sin far, efter ett bastubad där tungans band lossnat, varnar sonen för allt som kan orsaka galenskap: alkohol om man börjar tycka om det och inte bara dricker för att bli full, förälskelse ifall den riktas mot en kvinna med sexrädsla, och tänkande om det inte inskränker sig till det allra nödvändigaste.⁷ Men det farligaste av allt, sade fadern, var bokläsning, en syssla som sänt hela kompanier in i dårskapens dimmor. Och Niemi fortsätter att referera faderns uppfostran av sonen på följande sätt:

Sinnessjukhusen var överfyllda av folk som läst för mycket. En gång hade de varit som du och jag, kroppsligt starka, frimodiga, nöjda och balanserade. Sedan hade de börjat läsa. Oftast av tillfälligheter. En förkylning med ett par dagars sängliggande. Ett vackert bokomslag som väckt nyfikenhet. Och plötsligt var ovanan född. Den första boken ledde till nästa. Och nästa, och nästa, länkar i en kedja som ledde rakt ner i mental-sjukdomens eviga natt. Man kunde helt enkelt inta sluta. Det var värre än narkotika.⁸

Niemis intresse för kvinnor är lika påfallande som sympatiskt. Han berättade vid sitt föredrag att det är ont om kvinnor så långt norrut som i Pajala, och att man därför försöker locka dit sådana. I femton år har man haft en årlig kvinnovecka, varvid man sökt locka kvinnor från hela Europa till sig. Någon främlingsrädsla finns uppenbarligen inte, något som hänger samman med att trakten uppe i Tornedalen är mångkulturell. Språket är både finska och svenska, varvid många finsktalande känner mindervärde och kanske t.o.m. byter bort sitt finska namn mot ett svenskt.

Som exempel på den etniska pluraliteten nämnde Niemi också att hans fars modersmål är finska, och att hans bedstemor är samiska. Själv förklarar han att han av olika, geografiska och språkliga, skäl hyst både mindervärdeskänslor och nedstämdhet, och att han aldrig kunnat drömma om den framgång som boken fått; han tänkte sig en liten upplaga och sedan tystnad. Det var en kamp att skriva den, och

först när han funnit tonen av humor och självironi lyckades han besegra sina egna tvivel.

Titeln valde han med omsorg. Med tanke på innehållet föreställde han sig ett "underground-projekt"; därav det litet nedsättande i ordet "populärmusik". Men han hade som sagt helt fel i sin blygsamhet. Boktitelns andra led, Vittula, valde han enligt egen utsago som en hyllning till kvinnan, till de organ som uppfyllt om inte jorden så stadsdelen Vittula och som givit den dess namn - för den kallas faktiskt så, försäkras han.

Kvinnorna i boken är skildrade utan varje sentimentalitet. Där finns gumman som förbereder sin död i femton år och därför ideligen ändrar sitt testamente, där finns tanten som hoppar och härjar därför att hon drabbas av en extas som med ett ord som nu införlivats med det litterära språket kallas *liikutuksia*, där finns systemen som sätter klorna i armarna och spottar tuggummit i ögat på den som går in i hennes rum.⁹

Den klokskap av jordnära slag som finns i boken, är ofta knuten till kvinnor – även om de råd som berättaren ger är riktade till pojkar och män. Grundregeln är att välja flickor som man vet tycker om en. Ett gott råd. Lika gott som rådet att tänka på döden när man uppvaktar en flicka. Alltså: Om tusen år är vi båda döda; vad spelar det då för roll om hon skrattar mig rätt upp i ansiktet? Tack vare denna inställning har han själv vågat närma sig livsfarligt vackra kvinnor, försäkras han, "och ibland faktiskt också fått leka med dem."¹⁰

I boken finns vidare flickor av en närmast drömmaktig skönhet, liksom där finns finska kärringar som mjölkat både karlar och kor, och som rusiga av brännvin eller

Mikael Niemi, född 1959, debuterade 1988 med diktsamlingen Näsblod under högmässan. Populärmusik från Vittula är hans romandebut.

upptända i mäns närhet av testosteron, drar fingerkrok alltmedan de uttalar ålderdomliga, nästan bortglömda svordomar.¹¹

I det samhälle som boken skildrar har striden länge stått mellan Gud och Stalin. Laestadianismen sitter fortfarande djupt rotad i den generation som är bokens ena pol i det tema som är genomgående och som ställer ungdomen mot de äldre. Man hyser en levande tro, vilket en gammal predikant förklarar kan liknas vid att cykla i ständig uppförsbacke, tills man hamnar "på Herren Gud Faders gyllene pakethållare i den eviga, änglatrumpetande nedförsbacken". Och vid begravningarna talar prästerna mest om helvetet där syndarna "stektes som fläsk i tjära i

Djävulens glödheta stekpanna medan han hackade dem med sin treudd så köttsaften skulle rinna ut". Mot detta står alltså en kommunism så bergfast hos somliga, att de befallde att om de på dödsbädden började yra om Gud och syndernas förlåtelse, så skulle man tejpa en plåsterlapp över käften på dem.¹²

Naturligtvis handlar en bok från Tornedalen också om bastubadande, och härvidlag når språket höjder av burleskeri och groteskeri. Njutningens styrka framgår klart när vid ett bröllop brudgummen hamnar i bastun och förklarar att bastubadandet är skönare än sexualakten, medan å andra sidan gamla herrar kan hålla högtidliga tal om hur döden av hjärtinfarkt i bastun är en hjältedöd av samma dignitet som självmord, död av alkoholförgiftning och död i krig.¹³

Liksom batsubadandet spelar spriten som antytt en stor roll för handlingen i Niemis bok. Höjdpunkten därvidlag får nog sägas vara det bröllop jag nämnde där brudgummen hamnade i bastun. Innan dess hade man på följande sätt dyrkat Backus:

Nu var rätta tidspunkten för första snapsen. Flaskan bars fram tassande långsamt av den gumma som var minst religiös. Karlarna hejdade sig, vaggade sedan lite från sida till sida och luftade röven, strök av matresterna från hakan och följde relikten med blicken. Enligt instruktionerna var den fortfarande förseglad, men nu i allas närvaro vreds korken upp så flänsarna knastrande bröts och alla fattade att här bjöds på köpesprit och inte hemkört, här hade man sannerligen kostat på sig [...] Brudgummen gav sina bröder

syndernas förlåtelse varpå alla lutade sig bakåt och slungade den kalla spjutspetsen djupt ner i strupens kötthål. Ett sus genomför församlingen och den pratgladaste av karlarna sa amen.¹⁴

Kanske är det fler än jag som kommer att tänka på Frans G. Bengtssons *Röde Orm*, och kanske också på de isländska sagorna även om de senare saknar det vilda burleskeriet. Men lakonismen finns också där, liksom hos Pär Lagerkvist i exempelvis hans *Onda sagor* där också den svarta, absurda humorn finns. Stig Dagermans roman *Bröllopsbesvär* är också den rätt frustande vital och folkligt mustig liksom Niemis bok.

Går vi utanför Sverige så är väl Heinesen inget dumt jämförelseobjekt, kanske delvis beroende på att också han skildrar isolerade provinser där människorna tvingas leva tätt inpå varandra och detta skapar trygghet och en förmåga till anpassning eftersom man inte kan fly, men också förtryck och övervakning

Om vi går ännu längre ut i den geografiska periferin, härifrån sett, så påminner Niemis närgångna och inte alltid vackra beskrivningar av människokroppen och dess funktioner om Swift, fastän denne saknar Niemis förlåtande attityd gentemot sina medmänniskor.

På en direkt fråga vid den tidigare nämnda träffen i Köpenhamn hur han ser på likheten med den sydamerikanska s.k. magiska realismen, svarade Niemi att han gärna läser sydamerikansk litteratur, men att han inte tror att han låtit sig inspireras av den. Säkert har vi gemensamma källor, menade han. Däremot accepterade han villigt den finländske författaren Antti Tuuri som förebild. Också Tuuri porträtterar

människor i provinsiella bygder, och Niemi berättade förtjust dennes historia om en kvinna som hade recenserat en av hans böcker med orden: "Det stämmer precis - på folket i grannbyn." I Finland finns en stämning som jag saknar i Sverige, sade Niemi, och han menade också att hans bok var på samma gång svensk och finsk, alltså ungefär som språket i Tornedalen som både är svenska finska. Inte riksfinska utan ett slags gammaldags finska med inslag av svenska ord.

Likheten med Tuuri ligger också i att de båda porträtterar starka kvinnor och inte alltid lika starka män. Jo, visst kan männen också vara starka, men ofta beskrivs deras styrka i sådana sammanhang där läsaren har rätt att tvivla på sanningshalten. "Som då när farfar kört hästen halt på skarsnön och därefter själv dragit hem timmerlasset med hästen fastsurrad ovanpå."¹⁵

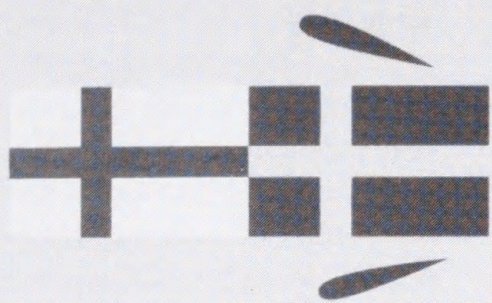
Mikael Niemi har lyckats skriva en bok som både blivit populär i folkets breda lager, som det brukar heta, och som tilltalat den mer seriösa kritiken. Själv tror Niemi blygsamt att han råkat hamna rätt i tiden eftersom man letat efter skildringar av livet också i avlägsna provinser, i kombination med att just Pajala varit ett oskrivet blad hittills. Men jag tror inte att det räcker. Visserligen är boken frustande och vitalt rolig, men det finns också en allvarigare underton som man kanske måste läsa mellan raderna för att upptäcka. Han skriver om en kvinna som har dött att man "baxade runt hennes kista genom pörtets alla rum med fotändan före och locket öppet för att låta henne ta avsked av hemmet, man sjöng psalmer, drack kaffe och körde slutligen iväg stoftet till bårhusets frysack". Visst är det roligt, men samtidigt oerhört tragiskt. Döden blir gärna avhumaniserad i det

moderna samhället, något som Niemi visar bara genom ett oväntat kast i texten, bara genom att nämna frysacket.

Och detta går som en röd tråd genom boken; liksom hos Tuuri möter en urgammal, utdöende allmogekultur den moderna tidens teknik och rastlösa underhållning. Men en styrka i boken är att den saknar varje spår av sentimentalitet eller nostalgi. Niemi är väl medveten om att den gamla goda tiden var allt annat än god, och hans syn på gamla tiders barnuppfostran och på religiös ortodoxi är helt avvisande. Vi har lärt känna det senare hos Per Olov Enquist, men Niemi skruvar det ytterligare några varv. Den pojke som kallas Niila har strängt kristna föräldrar. Dessa "öppnade bara munnen när de åt, annars nickade och pekade de när de ville något, och ungarna tog efter".¹⁶ Vad är svart humor om inte detta? Om pappan som kom från en stor laestadiansk familj heter det att han "började synda, mest på försök. Små onda handlingar mot sina närmaste. Och när han märkte att han trivdes med det så fortsatte han."¹⁷ En ondskap som alltså hade sin rot i en alltför sträng religion.

Vid ett annat tillfälle blir Niemi helt seriös, och man anar personliga upplevelser bakom. Det gäller mobbning. Hans visdom är inte ringa när han insiktsfullt förklarar: "Mobbarna gick efter vittringen. De kände direkt när någon var annorlunda, de plockade ut enstöringarna, de konstnärliga, de alltför intelligenta." Ämnet är sannerligen inte begränsat till Tornedalen, lika litet som det enbart gäller barn.

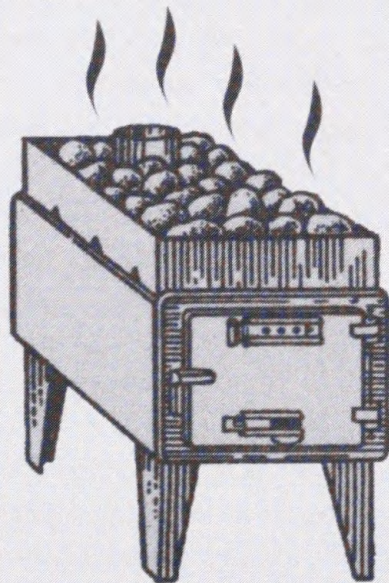
Titeln på boken är alltså inte bara en hyllning till den fruktbara Tornedalska kvinnan; dess andra led syftar på hur rockmusiken gör sin entré trots hårt motstånd från den äldre generationen med

Populærmusik fra

Wittulda

Mikael Niemi

STEREO

Roman Lindhardt og Ringhof

Bokens omslag av Patrik Lindvall visar några av dess huvudingredienser.

förankring i religion och med minnen av magra år under 30-talet.

Niemi har tidigare skrivit både barnböcker och poesi, och det är uppenbart att den här boken också bl.a. är en hyllning till fantasin och poesin. Berättelserna i den är ibland fantastiska som i en bok av Astrid Lindgren med Pippi Långstrumpor i kvinnoformat, och språket har en poetisk dimension mitt i allt burleskeri. Och inte minst: När den nya musiken kommer till byn som representant för en ny tid, är ungdomarna alltför bundna till det gamla för att kunna kasta loss helt, utan får nöja sig att med grammofon och med hemmagjorda hjälpmedel – och med fantasi! – få utlopp för sin längtan bort.

På sidan 81 i originalupplagan finns en skildring av hur berättaren och hans vän Niila framträder tillsammans med en grammofon, en skildring som i rasande fart och vild och skräckblandad entusiasm överträffar det mesta:

Själv gick jag storslaget in i katastrofen, jag slutade mima eftersom skivan lät som när man skakar en spiklåda och började skrika i stället på hemgjord engelska. Jag gastade så djävulskt att till och med suddkastarna kom av sig, samtidigt som jag försökte hindra Niila från att hoppa sönder skivspelaren [...] Niila gjorde ett kast så axelsnöret lossnade och gitarren slungades in i väggkartan, och det blev ett djupt hack i Finland i höjd med Jvässkylä, och äntligen uppfattade jag frökens skrik genom mina vrål medan Niila trasslade in sig i hopprepet och föll styvbent som en älg över mig [...]

På det sättet kom alltså rockmusiken till Tornedalen.

Man vågar nog påstå att *Populärmusik från Vittula* bekräftar många av våra fördomar om finsktalande folk, men samtidigt görs detta på ett så befriande självironiskt sätt av Mikael Niemi, och med sådana ibland våldsamma överdrifter, att ingen såvitt jag funnit tagit anstöt av detta. Och när också de människor som boken handlar om, trots bristen på bokhandel, skaffar sig den till praktiskt taget varje hem i Pajala, så säger det ju också en del.

Något annat som jag inte sett påpekat någonstans, är att boken faktiskt bryter mot språkliga tabun på konslivets område. Det trodde man kanske inte skulle kunna ske i vår tid, då inte många läsare reagerar om en författare använder könsord. Men med den här boken tycks det också ha blivit tillåtet att använda sådana ord även muntligt och i ”bildade” konversationer. Tror man att någon kan ta anstöt av ett sådant ord, så är det alltså bara att oskyldigt lägga till ”som det heter hos Mikael Niemi”.

Låt oss så gå till en bok som i tonen är helt annorlunda, men som jag antydde inledningsvis också har likheter med Niemis bok, förutom att också den finns översatt till danska, nämligen Agneta Pleijels *Lord Nevermore*.

Om Niemis bok är en krönika över ett par årtionden i en avlägsen by i Norra Sverige, så är Agneta Pleijels en krönika över 1900-talets hela värld, i varje fall med nedslag på flera håll i världen. Först en kort resumé av handlingen.

Två polska vänner far ut i världen tillsammans ungefär när första världskriget bryter ut. Bron, som den ene kallas, är vetenskapsman och tänker studera primitiva folk på Nya Guinea. Dvs. vad man

då kallade primitiva folk. Detta är en av de frågor som boken ställer, nämligen om det är européerna eller de s.k. infödingarna som är primitiva. Mer om det senare. Bron kallas av vännen kärleksfullt Lord Nevermore, därför att han protesterar mot att ta med denne på resan.

Vännen, konstnären och han som kallas Stas, övertalar dock Bron att få följa med; i hans bakgrund finns sorgen efter fästmöns självmord, och hans resa är på sätt och vis en flykt från minnet av detta. Så småningom träffar Bron i Australien den kvinna som skall bli hans hustru, Ellie. Stas återvänder däremot till Polen för att som officer kämpa för sitt hemland. Så långt handlingen i grova drag, och i denna min introduktion av bokens tre huvudpersoner är också de centrala temata vänskap och kärlek antydda.

Boken kallas ofta en kärleksroman, och gärna det. I synnerhet om man som den italienske sociologen Alberoni ser vänskapen som underavdelning av begreppet kärlek. Men boken är så mycket annat. Den handlar dessutom om Gud, Polen, kriget, Australien, världshistorien, känsla och förnuft, poesin och konsten, mannen och kvinnan - utan att det nödvändigtvis är kärlek involverad - och sist men inte minst om livet självt.

Inget litet projekt, alltså. Och försöker man hålla så många bollar i i luften samtidigt, så är det inte underligt om man någon gång tappar en av dem, eller om det för just mig i varje fall ser ut så.

Då är vi inne på ett intressant spörsmål: Boken handlar mycket om manligt och kvinnligt och den är skriven av en kvinna. Vad spelar det för roll? Om vi börjar med berättartempus, så kan man konstatera att den är skriven i presens, och jag erinrar mig P.O.Enquists uppfattning att kvinnor

Agneta Pleijel, född 1940, kulturjournalist, dramatiker, lyriker, epiker.

mycket oftare än män skriver i presens. Han har ingen förklaring till det, men menar att en berättelse i förfluten tid ger mer auktoritet än en skriven i närvarande tid. För säkerhets skull använder han själv i sina senaste böcker t.o.m. pluskvamperfektum, och ökar därmed ännu mer den dokumentära trovärdigheten: "Struensee hade sett Caroline Mathilde den gång hon anlände till Altona", som det står i *Livläkarens besök*.¹⁸

Boken handlar alltså till stor del om två män och deras vänskap, och det kan ju vara intressant för oss män att en kvinna försöker tränga in i vårt psyke, så länge som manliga författare har trott sig kunna skildra kvinnors tankar. Om vi sedan inte alltid känner igen oss, kan det ju bero på att vi inte *vill* känna igen oss. Saken kompliceras emellertid av att Agneta Pleijel ofta förändrar synvinkeln, så att ibland den

ena, ibland den andra av personerna får framföra sina tankar och känslor. Var författarens egen stämma börjar och var någon annans tar vid är sålunda ofta osäkert. Naturligtvis är detta inte en brist, snarare ett kriterium på den goda berättaren, en teknik som brukar kallas den polyfona och som Selma Lagerlöf var mästarinna i.

Stan konstruerar en roman - inuti Pleijels roman - där han skriver att en son måste förakta sin mor en smula, annars klarar han inte det överväldigande modersberoendet och rädslan för att modern skall överge honom.¹⁹ Men gäller det inte lika mycket döttrar? frågar jag mig. Ibland skriver Pleijel så poetisk om män att jag slukar det oförbehållsamt. Hör här: En man är "ett hus utan fönster. Utan öppningar. / Kvinnans är mannens fönster, hans öppning mot ljuset."²⁰ Jag förstår inte riktigt vad hon menar, men det är vackert.

I skildringen av äktenskapet mellan Bron och Ellie är bilden av mannen hela tiden negativ i förhållande till kvinnan, och jag uppfattar inte detta bara som en skildring av ett speciellt äktenskap, utan tror att Pleijel har vidare syftning, att detta äktenskap i hennes mening är "arketypiskt". "Och Bronyo blev irriterad och frånvänd om inte hennes tid räckte för honom när han ville tala om sitt författarskap", skriver hon.²¹ På ett annat ställe står det om Ellie att hon inte kan förebrå sin man "för hans tankspriddhet, hans flykt och hans frånvändhet" under hennes sjukdom. Det är bara det att *texten* en hel sida före denna formulering, implicit, hela tiden förebrår honom!²²

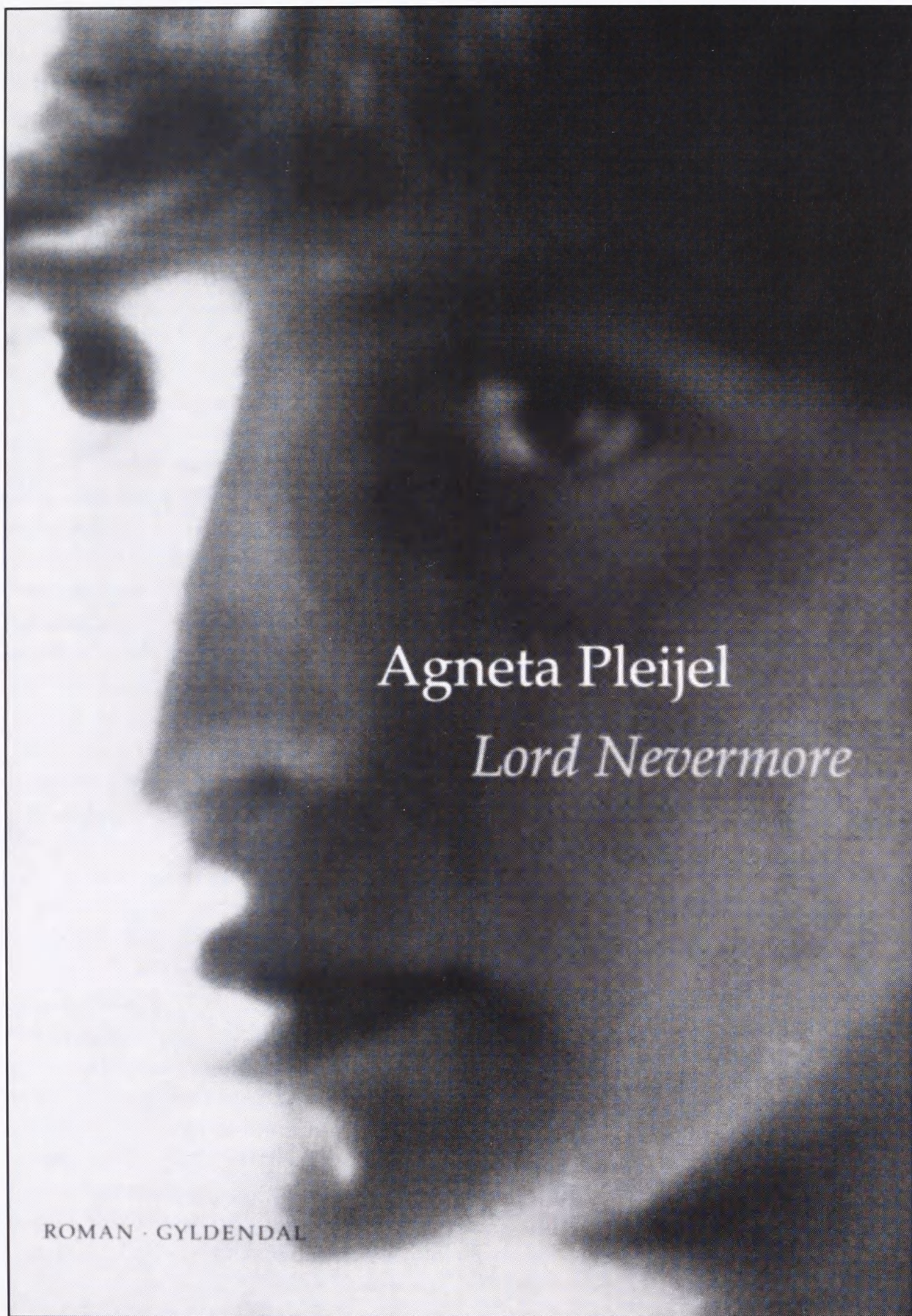
Och Stan å sin sida konstaterar vid ett tillfälle torrt att manligheten är på reträtt. "Männen förmår inte längre hålla stånd mot kvinnligheten."²³ Det är som att höra Strindberg själv eller rollen Strindberg i

P.O. Enquists *Tribadernas natt* - fast med en helt annan underliggande betydelse. Strindberg fruktade matriarkatet; i Pleijels bok skymtar jag ideligen drömmen om det.

Den drömmen står förstås i kontrast mot vad hon uppfattar som det fyrkantigt manliga mot det poetiskt kvinnliga. Naturligtvis kan det vara svårt att språkligt fånga tonen mellan två män som nästan vuxit samman sedan barndomen, men på ett ställe tycks det mig som om hon skjuter över målet när hon i en brevväxling vill få vännerna att verka manliga, karlaktiga eller som det nu heter, grabbiga. Stas skriver: "Jag bad dig, min käre Brontosaurie, om ett *fotografi*, om du kunde uppbringa ett sånt. *Konterfejjet, ditt arsel!* Jag har mycket svårt att förstå en människas tankar om jag inte samtidigt studerar ansiktet. Det där begriper du väl inte. Men så är det."²⁴ Nu är brevet skrivet efter det att vänskapen radikalt ändrat karaktär efter en katastrofal konflikt, men iallafall.

Då känner jag mig mer hemma när Agneta Pleijel, förmodligen omedveten, hamnar i ett språk som jag vällustigt känner igen som språket i min barndoms pojkböcker om Biggles och andra hjältar. Det sker när vännerna skall förhöras av australisk polis och förs "in i en låg byggnad, ett hamnkontor kanske, där det luktar skurvatten. De leds vidare in i ett litet rum med ett träbord och några pinnstolar under ett smutsigt fönster. Den rödbrusige [polisen] ber dem sätta sig. Han vilar hakan mot tummarna på bordets andra sida."²⁵

Matriakatets tema blir explicit i samband med Brons möte med kulturen på Boyowa öster om Nya Guinea, och här blir skildringen varmt kärleksfull. Här "ger sig kvinnan åt mannen helt av fri vilja. Och har hon inte lust har han inga medel att tvinga henne. Och försöker inte heller."²⁶ Barn föds

Agneta Pleijel
Lord Nevermore

ROMAN · GYLDENDAL

Omslaget av Elsa Wohlfahrt Larsson visar en kvinna. Eller en man? Det manliga och det kvinnliga - och det allmänmänskliga - är viktiga teman i Pleijels roman.

genom att en vänlig ande kommer och sätter sig på kvinnans huvud och sedan sjunker ner i hennes kropp. Att barnet skulle ha något samband med mannens säd finner man löjligt, och missionärernas sexualupplysning skrattretande och som ett utslag av deras tjat om Fadern och Sonen. När Bron envisas med att vilja omvända dem, pekar de på den fula Kuruyana och säger triumferande: Titta på henne. Hon är så ful så ingen karl vill ha henne, och ändå har hon fått sex barn!²⁷

Och den västerländska skammen för sexualiteten är obegriplig för dessa "vildar"; bara med uppjudande av hela sin västerländska prestige lyckas Bron avvärja de vackra flickornas inviter.²⁸ Här har vi en av bokens kärnpunkter.

En dag kommer när dessa folk blir medvetna om att faderns säd är nödvändig för att barnen skall bli till, och då är det slut med deras frihet. Och Bron lägger till en intressant fundering: Kanske vet dessa människor innerst inne hur det går till att göra barn, men bortser från det! Och vidare: Kanske bygger varje kultur på sådana obevisbara värden. Och vad är det som säger att vi i Västerlandet med våra obevisbara värden som kristendom, demokrati och alla människors lika värdighet har rätt att tvinga andra folk att avstå från sina obevisbara föreställningar?²⁹

Om detta nu är Agneta Pleijels uppfattning och inte bara en uppfattning som hon låter Bron på Sokratiskt eller polyfont sätt föra fram, så tror jag att hon har fel. Visst är de Boywanska ungdomarnas sexuella lekar charmerande och tilltalande i sin oskuld, även om den sexuella frihetens västerländska 60- och 70-tal fått sina repor. Men allvarligare ser jag på den etiska relativism som formuleringarna innebär. Vi

måste enligt min bestämda uppfattning betrakta västerländska värden som demokrati och allas likaberättigande som omistliga. Vi måste betrakta flyktingarnas intressen som lika viktiga som våra egna – så länge de inte strider mot de lagar som garanterar just dessa värden.

Brons möte med de "primitiva" folken fokuserar alltså också på kärlekstemat, liksom boken i sin helhet. Vad som därvidlag är manligt och vad som är kvinnligt, intresserar Agneta Pleijel.

Kärlekstemat är naturligtvis det vanligaste av alla teman i världslitteraturen, och man skulle tycka att allt redan är sagt. Men lika "naturligtvis" blir allt aldrig någonsin sagt. Inte heller med boken *Lord Nevermore*. Men här sägs iallafall saker som i all sin enkelhet och kanske självklarhet sprider ett visst ljus över detta svåra ämne. Kärlek är som bekant det enda som är lättare gjort än sagt.

Människan drivs mot kärleken, står det i boken, men av ren självbevarelsedrift tvingas hon att avvärja den för att bevara sitt unika jag. Och sedan åter att söka den för att inte hamna i ensamheten. Och på ett annat ställe upptäcker Stan "på nytt hur väl mannens och kvinnans kroppar passar samman, ja som om de sågats ut med lövsåg till ett pussel".³⁰ Men mest handlar det om hur mannen och kvinnan var på sitt håll ser på kärleken, eller hur Pleijel menar att kärleken är olika beskaffad hos man och kvinna.

"Man älskar med kvinnor. Man fyller sin tid med strunt", säger Stas i ett deprimerat ögonblick. Och fortsätter: "kvinnan är ett gift för den skapande anden, hon vill hålla kvar mannen i omfamningen och den andliga förflamningen, det är vad hon kallar kärlek!"³¹ Visst låter det som en karikerad Strindberg eller som en tolkning av

andan i Skapelsesberättelsen? Och Bron kämpar med ett avskedsbrev som han vet att han måste skriva till en älskarinna, ett brev som han dröjt med i månader för att inte göra henne illa. Eller för att inte mista henne, som han tänker i ett ögonblick av klarsyn.³² Förhållandet till hans blivande fru kompliceras av att hon till ett kärleksmöte för med sig en kimono. Hon planerade alltså att förföra honom? Kanske var hon en rutinerad älskarinna? Så låter Agneta Pleijel honom fundera.³³

Kvinnan ser annorlunda på kärleken. De båda synsätten möts i en dialog mellan Ellie och hennes man. Lögnen river sönder vänskapen, säger Bron. ”Den förstör de sociala relationerna, så småningom hela samhället. Det är min etik.” Etik? frågar kvinnan. Ja, vad vill du kalla det då? ”Kärlek, svarar Ellie Rose genast och ser rakt på honom.”³⁴

Vid det tillfälle då Stas talar om kärleken som ett gift, får han mothåll av sin fästmö som kallar den konstens källa och själva livskällan. Männerna runt henne skrattar. Nu är detta ställe i texten unikt i sin tillspetsning av åsikterna, men det är uppenbart att hos Agneta Pleijel är det bara kvinnorna som egentligen kan älska, samtidigt som de gör det på mannens villkor. ”Kvinnan försvarar mannen inte av kvinnlig godhet och ur sitt överflöd, utan ur sin brist. Hon är en beroende. Hon förvandlar sig på egen hand till ett tomrum. Hon kallar det för kärlek. Och det *är* kärlek, men vem har sett till att kärleken på det här sättet urholkar kvinnan”?³⁵ Det är Ellie som tänker så, men det är ingen tvekan om att just hon är språkrör för Pleijels tankar, här som på andra ställen.

Boken rör sig från det första världskriget till det andra, och när Bron befinner sig bland infödingarna och första

världskriget rasar långt borta, tänker han att krigets drivkraft är sönerns, soldaternas, hat mot sin fader. De tar ut sitt hat på fienden. Tanken är bestickande och liknar en annan tanke – som dock inte finns hos Pleijel – att fäderna skickar ut sina söner i krig därför att dessa älskar sin mor.

Idén syns mig emellertid konstruerad, och jag väljer att låta den stå för Brons och inte för Agneta Pleijels räkning. Hennes förespråkande av ett matriarkat klarar sig bra utan att hon behöver beskylla dessa förtvivlade olyckliga tusenden i skyttegravarna för att i själva verket vilja mörda sina fäder.

Desto mer effektiv blir skildringen av krigets vanvett när Pleijel släpper könspektivet och istället kyligt som tidningsnotiser – man erinras osökt om hennes bakgrund som journalist – skildrar exempelvis hur slumpartat första världskriget började,³⁶ eller hur mer än etthundratusen män stupade vid Gallipoli,³⁷ eller hur västmakterna ställde sig in hos Mussolini trots det vidriga kriget i Abessinien,³⁸ eller hur tyskarna provocerade fram andra världskriget.³⁹

Boken blir enligt min mening intressantast när författarinnan glömmer det könsspecifika och ser på människans gemensamma existentiella livsvillkor. När Ellie ligger ohjälpligt sjuk, blir allt annat meningslöst. Hon som hävdar att hon var sjuk, men att hon inte *var* sin sjukdom, blir nu sin sjukdom. Och som en följd av detta klagar hon – eller kanske Agneta Pleijel? – som en gång Job och säger: ”Människans handlingar leder till ingenting. De är en skrift som utplånas. Existensen är ett störtlopp mot intet. Och kärleken? Den är bara den kortvariga och bedrägliga illumination som lurar människan att tro att det finns hemort och mening i världen.”⁴⁰

Andra gånger är det inte påståenden som görs eller svar som ges, utan frågor som ställs. Som dessa: Vart tar livet vägen? Varför går allt så fort? Var finns hem?⁴¹ Banalt? Kanske det, men kanske är de banala frågorna de viktigaste.

Författare som kommenterar sina verk i efterhand kan väl ibland låta litet förnumstiga. Det de inte lyckats säga i boken skall kanske inte sägas. Men så sitter vi där och frågar iallafall; Mikael Niemi blev ju inte fri från detta, och inte Agneta Pleijel heller. Vid ett tillfälle förklarade hon sålunda att om hon måste sammanfatta budskapet i romanen, så är det att vi ideligen ställs inför valet att göra tillvaron antingen meningsfull eller meningslös⁴².

Vid samma tillfälle säger Agneta Pleijel att om man inte trots allt *försöker* att se helheten i tillvaron, så hamnar man i hopplöshet. Det är ju en existencialistisk tanke, och för den delen också en postmodernistisk. Eller för att ta ner det på jorden, på den snötäckta småländska jorden: Det är ju precis Emil i Lönnebergas hållning när han mot alla odds kör drängen och vännen Alfred till provinsialläkaren i Mariannelund för att rädda hans liv. Och lyckas – fast det var omöjligt.

Man kan knappast säga att personerna i *Lord Nevermore* lyckas i sina protester mot meningslösheten, även om de ideligen försöker. Men jag tycker inte att personernas mer eller mindre kloka val i boken är det väsentliga; dess främsta förtjänst ligger enligt min mening i detta: Det sker ett möte mellan en människa som säger kloka saker, författaren, och en annan – läsaren – som känner sig ännu klokare, därför att hon i varje ögonblick tvingas att hålla med eller ta avstånd. Och det är inte det sämsta.

Noter

- 1 Stockholm, 2000, s. 49.
- 2 Jfr Jón Yngvi Jóhannsson, "De svenske kandidater til Nordisk Råds litteraturpris. Mænd i globalt og lokalt perspektiv", övers. Mette Fanø, *Nordisk litteratur/Nordic Literature*, 2001, s. 56.
- 3 S. 86.
- 4 Jóhannsson, rubriken.
- 5 24.01.02.
- 6 S. 47.
- 7 S. 176.
- 8 S. 177.
- 9 S. 65f., 72.
- 10 S. 87ff. Citatet s. 89.
- 11 S. 111, 114ff.
- 12 S. 21, 23, 61, 121. Citaten 23, 61.
- 13 S. 119, 233.
- 14 S. 108.
- 15 S. 112.
- 16 S. 23f.
- 17 S. 29.
- 18 Stockholm, 1999, s. 110.
- 19 Stockholm, 2000, s. 322.
- 20 S. 324.
- 21 S. 361.
- 22 S. 36ff. Citatet 368.
- 23 S. 393.
- 24 S. 422.
- 25 S. 82f.
- 26 S. 172.
- 27 S. 174ff.
- 28 S. 178f.
- 29 S. 180.
- 30 S. 41 resp. 424.
- 31 S. 125f.
- 32 S. 161.
- 33 S. 173.
- 34 S. 270.
- 35 S. 240f.
- 36 S. 81.
- 37 S. 67.
- 38 S. 362.
- 39 S. 418.
- 40 S. 375.
- 41 S. 339.
- 42 Dorte Hygum Sørensen, "Man må skabe sig selv", intervju med Agneta Pleijel i *Politiken* 5.9.01.